

A Ondara, al riu parleu-li de vosté

Robert Miralles

Mestre d'ESO · IES Xebic · Ondara

El naixement de les primeres civilitzacions, fa uns 5000 anys, va ser possible gràcies a situar-se a les valls fèrtils de rius tan coneguts com el riu Groc i el Nil, el Tigris i l'Eufrates, l'Indus i el Ganges. Mesopotàmia, Egipte, la Xina i la Vall de l'Indus a l'Índia van transformar els seus poblats neolítics en una xarxa de ciutats notables, en virtut de la seua localització pròxima als rius esmentats.

Existeix algun paral·lelisme entre açò últim i Ondara? Vejam. En els anys seixanta del segle XX, fruit de la casualitat, un veí d'Ondara va trobar jugant en l'hort de l'antic convent de mínims -actual carrer Carlos Arniches- una destal de pedra polida dataada en el neolític, fa uns 7500 anys. La hipòtesi més versemblant és que en aquell punt o en els voltants hi va haver un assentament humà. Amb tot, he omès un detall decisiu a consciència: la destal va aparèixer a escassa distància d'un curs fluvial, l'Alberca.

Entre fa 1500-2000 anys, uns altres visitants, d'origen itàlic, ocuparen el territori que, en el cas d'Ondara, suposà nous assentaments humans i transformacions del territori. Ens referim a les vil·les romanes del Pla de la Font i la Barraca (les Pujades), entre d'altres. Com en el cas de la destal, totes dues, vora l'Alberca.

La toponímia local delata que els orígens del territori ondarenc eren, si més, no, «humits». El mateix mot *Ondara* que, segons el professor **Sanchis Guarnier**, significa 'les arenes, la platja, les dunes', revelaria la proximitat de la mar a l'actual emplaçament del casc urbà fa 3000 anys, circumstància que, temps després i amb alguna variació, se situaria en l'actual línia costera, deixant en la seua regressió àrees marjalènques. Si no, com s'expliquen topònims locals, com el Saladar, l'Aigualós o la Marjal? En aquest darrer cas, allunyat de la lògica, la nostra Marjal no se situa entre Ondara i la mar, sinó en un triangle format per l'extint peatge de l'AP-7, Pamis

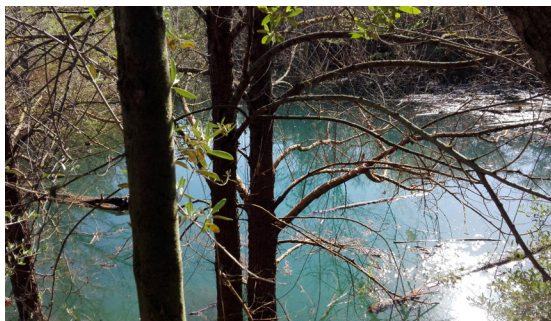
i Ondara, és a dir, al sud, en la cara contrària d'on havia de localitzar-se i a 4 km en línia recta de la mar.

De la Marjal, topònim d'origen àrab, solament queda el nom. Al llarg de la meua vida, mai no he trobat un document que ens il·lustrara sobre quan va ser dessecada ni quina arribà a ser la seua extensió. Per a un investigador resulta frustrant. Una hipòtesi plausible situaria la transformació de la Marjal en un moment històric on es necessitava més terra conreable i, fonamental, hi havia prou braços per poder-ho dur a cap. Aquest període, atenent els dos factors exposats, se situaria en la segona meitat del segle XVIII. Però el camí elegit sembla erroni, atés que sabem que en un capbreu de 1408 la Marjal estava ja ocupada parcialment per vinya.

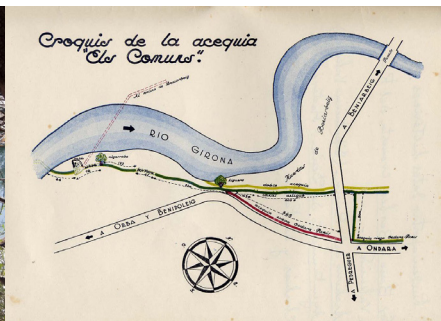
Qui sí van tenir la fortuna de contemplar aquest paisatge aquós, quan Ondara no existia i no hi havia ondarencs al món, foren els fundadors del poble, allà pels anys 800-900. Ells, els musulmans que arribaren a aquesta contrada, valoraren que les condicions naturals: un tossal per a viure i defensar-se i un riu d'on poder abastir-se d'aigua (quan baixava, clar), eren les idònies. Ells aixecaren la primera Ondara i li donaren el primer nom que tingué el riu, Alberca.

L'Alberca, de l'àrab *Al-berka*, que significa 'estany, clot o dipòsit d'aigua', és un cas excepcional, doncs no naix a la muntanya, com ens deien a l'escola, sinó en una plana. La història d'Ondara no es pot explicar sense l'Alberca, un curs fluvial mediterrani modest, que quan s'enfada, pot adquirir l'aspecte salvatge d'un riu tropical.

Però a l'Alberca -i no en exclusiva- devem la configuració actual d'una part del terme d'Ondara, conformat en el quaternari, fa uns 2 milions d'anys. Els dipòsits de materials que tenim davall dels nostres peus són, majoritàriament, de procedència continental i estan integrats per sediments -graves, conglomerats, arenes i argiles- transportats des de

Clot de l'Alberca.

Croquis de la séquia dels Comuns.

Cava o galeria subterrània.

les serres pròximes a Ondara i dipositats al llarg de milers i milers d'anys per les successives avingudes de l'Alberca, el Girona i un grapat de barranquets i aigüeres (Marjal, Cova, Fusta, Cremadelles...). Sense aquesta labor pacient i persistent, no podríem parlar d'Ondara, per la senzilla raó que no existiria.

Configurat l'escenari físic del nostre entorn immediat, la cultura islàmica al voltant de l'aigua i el reg resultà providencial. Sols calia arromangar-se les mànigues i posar-se mans a l'obra. És així com apareixen documentats els primers pous, séquies i sènies al terme, com també de molins -en plural-, dos dels quals són nomenats expressament, els molins d'en Coll i de l'Almúnia, tots i totes aprofitant els cabals de l'Alberca. I, novament, la toponímia ha deixat ancorat sobre el territori la petjada islàmica entorn l'aprofitament de l'aigua: l'Alfatara, d'Alfacara, 'terra amb sistema de reg subterrani', i Xebic, de *sábaka*, 'xarxa de pous'.

L'aparició dels primers nuclis de població, més enllà de Dénia, exigí mancomunat esforços per derivar l'aigua, ara del riu Girona, per fertilitzar una porció de la terra de les alqueries islàmiques: Beniarbeig, Benicadim, Benimarmut, Pamis i Ondara, per aquest orde, fent servir la gravetat. És així com va nàixer la séquia dels Comuns -no podria tenir un nom més bonic-. Tot i tractar-se d'una obra col·lectiva, ben aviat fou motiu de controvèrsia. L'any 1385 saltaren espurnes entre els esmentats llocs per «diferència en sobre lo prendre la aygua del riu vulgarment dit de Beniomer» i el litigi acabà en els tribunals. Fou probablement la primera guerra de l'aigua a la comarca, amb rèpliques el 1573 i el 1945, precedents d'altres més recents i de sobres conegudes. La superfície de terra fertilitzada amb aquests cabals era modesta, al voltant de 30 hectàrees, extensió que es mantindria inalterada fins el segle XVIII.

Fou en aquest segle, més en concret, en la segona meitat, quan Ondara es transformà demogràfica, econòmica i urbanísticament de forma més que notable. En la base d'aquesta embranzida, hi havia l'aigua i les infraestructures hidràuliques escameses al Girona i l'Alberca pels ondarencs de llavors. Si bé la intenció inicial era la d'abastir d'aigua de boca (primer, amb la font de la Carxofa, a les darreries del segle XVIII, a la qual s'afegiren les de la Xona i la Fonda, a finals del XIX), aviat es comprovà que els excedents eren suficients i regulars per destinar-los al reg.

La relació de mampreses executades en aquest anys és extensa i, en alguns casos, digna d'admiració: és el cas de les extraordinàries galeries subterrànies o caves Fonda -la primera-, d'Enmig, de Pamis/Parri i de les Alfatares, que drenaven les aigües del Girona i l'Alberca; l'assut sobre l'Alberca -erigit al voltant de 1760, fou elogiat per **Cavanilles**-, així com les séquies de Parri (1769), les Hortes (1767), l'Alfatara, de Pàtins, de l'Almúnia, del Mig, del Molló, de les Pujades, etc. Una vegada conclusa la xarxa, l'extensió del regadiu va passar de 30 a

145 hectàrees, beneficiant una àmplia àrea de terra acotada al nord, pels termes del Verger i Dénia; al sud pel de Beniarbeig i la carretera de Dénia; a l'est, pel barranc de Fusta, i a l'oest, pel riu Girona.

El procés es concloué el 1858, any en què es formalitzà un capbreu de terres regades, amb el nom dels propietaris, les fites, les hores de reg, els canvis de titularitat, etc. La gestió diària d'aquesta teranyina hídrica venia regulant-se per la tradició i el costum no escrits, la qual cosa generava plets i conflictes continus, una situació resolta amb la constitució de la primera Comunitat de Regants i la publicació de les Ordenances reguladores l'any 1897. La crisi de la fil·loxera, a primeries del segle XX, que arruïnà l'economia de la comarca, fou una altra fita en la història de l'aigua local, ja que forçà la transformació del paisatge agrari de la mà de múltiples perforacions, per treure l'aigua del subsòl i garantir l'extensió del regadiu. El pou Vell, el pou del Pilar o Vell de Pamis, les màquines de vapor, les noves bombes, la séquia del Clot del Francès, etc., encetaren una nova època, on la producció d'horta i els cítrics impulsaren un inèdit cicle històric en l'agricultura del poble. Una vegada més, l'aigua era la benzina de la prosperitat. Com va dir algú, «*Ondara se convertirà en terra de promisió de riquesa incalculable.*»

L'aigua de boca ha seguit, en canvi, un camí tortuós. A qui no ho sàpiga i li contes que Ondara va tenir plaça de bous (1901) abans que aigua corrent a les cases (1965. I a Pamis, en 1976!), no s'ho creu, però així és. Intents, projectes i molts fracassos s'acumularen en les primeres dècades del segle XX. El primer tingué com a promotor el polifacètic **Luís Santonja Faus**. Pel camí, les diarrees, la gastroenteritis, les febres tifoides, el còlera, la disenteria, etc., feren estralls entre la població, sense distingir els rics dels pobres. El 1924 el metge local **Josep Torrent** alertava que l'aigua que bevien els ondarencs contenia més de 1000 colibacils per litre d'aigua. Una bomba. Quan l'aigua potable va arribar a ma casa el 1965, jo tenia 7 anys. Fou pura màgia vore com rajava l'aigua de l'aixeta.

Però tot no són flors i violes. L'aigua de l'Alberca ens ha donat la vida, però també ens fa pagar un peatge de tard en tard. Quan l'any 1900 es va donar per totalment acabada la carretera València-Alacant, els ondarencs començarem a alçar edificis a una banda i l'altra de la nova via. Els enginyers que dissenyaren el projecte oblidaren un petit detall: un tram d'aquesta carretera discorre per la plana d'inundació de l'Alberca (Dr. Fleming, plaça País Valencià, General Bosch, etc.). Així que, quan aquest es desborda pel 'pati de sa casa' (1934, 1985, 2007, per abreujar), desastre assegurat.

Ja sé que comparar-nos amb les grans civilitzacions de l'antiguitat, us farà riure. La qüestió és què haguera estat de nosaltres sense l'Alberca, el Girona o els barranquets de la Marjal? Molt probablement, jo no haguera escrit aquestes notes. Així, doncs, honor, glòria i respecte als nostres riuets.